

Таким чином, активізація уваги до забезпечення більш якісної спеціальної фізичної підготовки працівників–правоохоронців надасть можливість сприяти покращенню загального рівня професійної готовності підрозділів правоохоронних органів до виконання службових завдань як у період воєнного стану так і у мирний час.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-502-3-33>

Мельник В. М.,

*кандидат політичних наук, науковий співробітник,
викладач кафедри політології*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ *LEX FOEDUS* НА ПРИКОРДОННІ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Юридична історія Імператорського Риму стикається з кількома доволі розповсюдженими ідеологічними кліше. По-перше, Римську імперію прийнято вважати монархічним утворенням за формою правління. По-друге, Імператорський Рим традиційно обвинувачують в жорсткому унітаризмі за формою державного устрою. По-третє, науковці часом недооцінюють реальне значення демократичних процедур у системі прийняття рішень римськими державними режимами [6]. Подібні упередження, маючи суто ідеологічне походження, корелюючи з політизованими вимогами історіографії XVII–XVIII ст., формують стабільну *аберацію* істориків права в справі об'єктивного розуміння умов і тенденцій юридичної еволюції Риму. Проблема поглиблюється труднощами розмежування принципату та доміну в якості еволюційних політичних періодів римської історії [3].

На моє переконання, вихід із описаної ситуації криється серед юридичних формулювань та інших проявів правової самоідентифікації громадян, інтелектуалів і державного апарату Риму. Семантичні та семіотичні студії римсько-імперських нормативно-правових актів здатні кардинально змінити ставлення дослідника до предмету дослідження. Зокрема, маю на увазі вчення про елементи форми держави [4, р. 487–515], в координатах якого Римська імперія ідентифікувала себе *федеративною республікою* з принципатним (I ст. до н. е. – III ст. н. е.) або домінатним (після 284 р.) режимом врядування. Осмислення ментального простору пізньоантичного Середземномор'я

дозволяє ствердити суспільне неприйняття монархічних або унітаристських тенденцій. Інтелектуальні кола були свідомі негативних наслідків інституційного нав'язування захопленим племенам відмінних психологічних установок. Отже, Імператорський Рим прагнув підкорювати сусідні спільноти методами складних військово-дипломатичних маневрів, для яких компонент війни розумівся тільки елементом, не завжди головним [2].

Приєднання певної території чи конкретного племені до складу Імперії супроводжувалося проголошенням непорушності тамтешніх традицій і звичаїв, консервацією етичних стандартів і норм звичаєвого права. Зрештою, дискурс агресивного «культуртрегерства» ніколи не культивувався серед римлян. У середовищі патрициїв навіть обговорювалася шкідливість долучення вже політично інкорпорованих племен (скажімо, галлів) у культурно-цивілізаційний простір Риму. В процесі територіального розширення та пошуку компромісів із завойованими теренами, італійський Рим поступово прийшов до парадоксальної потреби знайти спосіб збереження своєї культурної окремішності під тиском новонавернених «політичних римлян» іберійського, галльського, британського, германського, іллірійського, фракійського, сирійського, вірменського походження тощо.

Ще від часів республіканської класики [5, р. 34–48], римська ідентичність не мала ознак закритої кастової системи, оскільки взаємодіяла з грецькою ідентичністю Сицилії та Півдня Італії. Так, у 229 р. до н. е. Коринф та Афіни на декларативному рівні визнали римлян *еллінами*. Хоча репрезентанти римської аристократії аж до впровадження реформ принцепса Октавіана Августа (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) намагалися оборонити власну романську *самість* (у розумінні Карла Густава Юнга – «*selbst*») перед зручністю та привабливістю елліністичного світогляду, але їхній пропагандистський інструментарій виявився недосконалим. У міжпартійній боротьбі рухів оптиматів і пополярів перемога залишилася на боці гасел пополярів. За підсумками тієї перемоги, в контексті інституційного реформування Октавіаном Августом, Імператорський Рим логічно продовжував тлумачити себе республікою [3; 6].

Подальші обставини культурного синтезу дозволяють говорити про єдиний комплекс *греко-римської культури*, притаманної Імператорському Риму. Не дарма імператор Константин I (306–337) ініціював перенесення Риму з італійського Тибру на Босфор. Саме еллінізовані терени продовжували римську державність за результатами кризового V століття. Слід пам'ятати, що Константинополь був столицею саме Римської імперії під формальною назвою «Новий Рим», тоді як історіографічна «Візантія» *de jure* тлумачилася Східною частиною Римської імперії (*Imperium Romanum Pars Orientale*) [7].

Отже, чинник римської окупації не означав втрати окупованими своєї етнічної, територіальної чи економічної ідентичності на користь римлян. Феномен римської окупації переслідував мету політичного приєднання нових племен і територій. Якщо на Близькому Сході, в умовах перманентної конфронтації між Римом і Парфією та Ераншахром, політичне приєднання переслідувало передусім ідеологічні цілі, то в Центральній і Східній Європі йшлося про покращення безпекового ландшафту Імперії або ж про розбудову вигідної економічної інфраструктури. Як це не дивно, саме пошуки комфорту та користі провадили систему управління Римською імперією на шлях комунікації з так званими «варварськими племенами». Врешті-решт, із цивілізаційної точки зору, *occupatio* несло варварським племенам Європи уявлення про торгівлю, освіту, науку, техніку [2].

В I–II ст. римські урядовці заснували доволі оригінальну «вітрину» *Pax Romana*, котру можна узагальнити єдиним терміном – *limes*. Уздовж системи лімесних фортифікацій, яка слугувала неперервною лінією укріплень від Північного до Чорного моря, зростали унікальні міста (*civitas*), в яких упродовж II ст. процвітав товарообіг, а також змішувалися культури та мови. Військова міць Імперії дозволила належним чином захистити ці порубіжні міста, зробити їх економічно привабливими. Підсумок очевидний: закономірне прагнення «позалімесних» варварських племен обов'язково побувати в зоні римського адміністрування (щонайменше з торговельною метою). На ґрунті купецьких інтересів зростала інформаційна обізнаність варварів, з'являлися культурні потреби. Географічно найближчі до лімесу племена порівняно швидко стали адептами римської цивілізації, перейняли римські соціальні інститути. Головним *юридичним інструментом* цієї невійськової експансії Імперії була практика надання римськими імператорами стародавнього публічно-правового режиму – *lex foedus* [8, р. 495–496].

Прикметно, що взаємодія варварського світу (*Barbaricum*) із *Pax Romana* артикулювала прагнення племен долучитися до культурно-цивілізаційних здобутків Риму, зберігаючи власну управлінську модель автономною від зазіхань провінційних адміністрацій [2]. Тобто племінні еліти прагнули *стати Римом, але не стати при цьому провінціями*. В цьому контексті кристалізує своє виключне значення дефініція державності Імператорського Риму як *федеративної республіки*.

На відміну від сучасних історіографічних уявлень про унітарний лад, централізовану політику, імператори I–II ст. (вже на етапі принципату) демонстрували в тогочасній дійсності доволі передбачувану гнучкість в питаннях інкорпорації нових територій та суспільств. Ще більш послідовними дипломатами у перемовинах щодо прилучення варварських племен (до прикладу, готів) і їхніх локацій (до прикладу, теренів *Gothia Romana*) виступали римські августи-імператори доби

доміную [1]. Незважаючи на доволі поширене тлумачення доміную в значенні ледь не «абсолютної монархії» [6], «тиранії», римські августи насправді поблажливо ставилися до *клієнтської моделі* участі цілої низки суб'єктів у римській федеративній системі. Це цілком узгоджувалося з історичними традиціями *патрон-клієнтської системи відносин*, притаманної давньоримському соціуму від прадавніх і ранніх республіканських часів [3].

Римська держава в значенні *Imperium Romanum* позиціонувалася патроном стосовно клієнтів – залежних політичних утворень. Відповідно, варварські племена відкидали саму ідею рівноправності з Імператорським Римом, оскільки це було їм економічно невигідно та стратегічно небезпечно. Так як лише ідея рівноправ'я з усіма іншими політичними утвореннями передбачає набуття подібним утворенням ознак державності, то варварські племена і племінні союзи поблизу *limes* закономірно відмовлялися від амбіцій рівності на користь соціально-економічного процвітання. Входження до кола понять греко-римської культури Середземномор'я демонструвало пріоритет комфорту цивілізованості. Представники племінних еліт федератських племен щиро бажали надсилати своїх дітей на навчання до Риму чи принаймні до приналежних римським провінціям міських центрів. Інша річ, що поповнюючи лави adeptів римської культури, елітарії «позалімесної» Європи зовсім не бажали відмовлятися від персональних атрибутів влади [2; 8]. Мислячи раціонально, римські імператори з розумінням ставилися до подібних проявів елітократії, вдосконалюючи передусім формат і юридичну техніку «пожалування» режиму *lex foedus*.

Безсумнівно, римські війська в I-IV ст. неодноразово вели бойові дії супроти варварських племен (у т. ч. попередньо федератизованих). З чим це пов'язано? Перш за все, з демографічною ситуацією та економічними мотиваціями всередині варварського співтовариства [2]. Якщо уважно прослідкувати за трансформаціями етнополітичної мапи *Barbaricum*, помітимо тенденцію постійного витіснення навкололімесних племен прибульцями з віддалених регіонів «лісової» Європи [8]. Демографічне зростання нашаровувалося в середовищах варварських спільнот на звичку шукати економічне благополуччя поблизу римського кордону. Багатьом племінним вождям, які думали як прогнати себе та підлеглих, *limes* видавався своєрідним «місцем під сонцем». Тож за нього точилася перманентна збройна боротьба. Щойно римські імператори встигали надати режим *lex foedus* одному варварському племені як його витісняло з прикордонної зони інше плем'я. Хоча римляни неодноразово вдавалися до військових акцій супроти таких племен-агресорів (як за часів Марка Аврелія 161–180 рр. або Авреліана 270–275 рр.), але навіть завдана сусідам-варварам військова поразка не позбавляла Рим обов'язку домовлятися

з переможеними. Племя складало клятву вірності на адресу римському імператору та Римському Народу (*Populus Romanus*), перетворюючись на нового федеративного учасника Імперії. Такий порядок зберігався до активізації комбінованих міграційних рухів нових народів наприкінці IV століття.

Список використаних джерел:

1. Corcoran Simon. The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government, AD 284-324. Oxford : Oxford University Press, 1996. XIV+406 pp.
2. Halsall Guy. Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568. Cambridge Medieval Textbooks. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. XVI+591 pp
3. Loewenstein K. The Governance of Rome. Dordrecht : Springer, 1973. XXXI+502 pp.
4. Metin Abdullah, Ünal Serkan. Classifying forms government on a global scale. *Asian Journal of Comparative Politics*. 2023. Vol. 8. Issue 2. Pp. 487–515.
5. Moatti Claudia. Res Publica, forma Rei Publicae, and SPQR. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. 2017. Vol. 60. Issue 1. Pp. 34–48.
6. Mousourakis George. A Legal History of Rome. London – New York : Routledge, 2007. XI+282 pp.
7. Scharf Ralf. Foederati: von der völkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung. / Tyche. Supplementband 4. Wien: Holzhauser, 2001. 164 s.
8. Stickler Timo. The Foederati. *The Blackwell Companion to the Roman Army*. Ed. by Paul Erdkamp. Oxford : Blackwell, 2007. Pp. 495–514.